

IV.

Originea rom. SAT.

Filologia românească oscilează încă, în ce privește originea acestui cuvânt, între lat. *satus* și alb. *fšat* (din lat. *fossatum*).

Controversa dăinuște mai ales din două cauze, — una sentimentală: greutatea de a renunța la un prototip latin atât de ademenitor, alta tehnică: unghiul redus, supt care a fost privită problema, care, de fapt, trebuie pusă în cadrul larg al „filologiei comparate.“

Să încercăm a o face.

1. Pentru derivarea din lat. *satus* (de la *serere*), '(câmp, ogor) sămănat', ar vorbi următoarele considerații:

a. Vr. *sat*, 'câmp', din Coresi (invocat de d. S. Pușcariu, „Zeitschrift für rom. Philologie“, XXXVII, 113), și din Psalt. Șcheiană: „Adapă toate ferile *fsatelor*“ (Ps. e. III, v. 11; ed. Candrea, II, 214) = *potum praebeant omnibus animantibus agru* (la Dosofteiu: „câmpului“); cf. II, 96 (Ps. XLIX, 11).

b. Rom. *miriște*, 'loc unde a fost o sămănătură, lan', față cu sl. *mir*, 'lume, mundus' (cf. preot de mir), și germ. *Dorf* (got. *daurp*, 'Acker'), la a cărui basă, ca și la aceea a rus. *derévnyia*, 'sat', dialectal: 'Pflugland' (litv. *diruvà*, 'Acker'), stă ideea de 'arătură, ogor' (cf. O. Schrader, *Die Indogermanen*, p 40).

2. Pentru derivarea din alb. *fšat*, resp. lat. *fossatum* (*mas-satum*, admis ex aequo de G. Meyer, *Alb. Wörterb.*, e inutil și imposibil, pentru motivele ce se vor vedea) pledează următoarele împrejurări:

a. Vr. *fsat*, pe care etymonul *satus* îl lasă neexplicat,

b. Greutatea de a admite existența a două cuvinte de origini diferite: unul, *sat*, latinesc, altul, *fsat*, albanez;

c. Absența unei reale dificultăți semantice, în ce privește trecerea de la *fossatum* la *fšat* (*fsat*, *sat*).

D. Candrea (*Straturi de cultura și straturi de lumbă*, în „Viața Nouă“, IX, p. 317 sq.) citează pe mr. *fusat* 'șanț' (Vlaho-Clisura), pe it. *fossato* și fr. *fossé*, idem, pentru a conchide că *fossatum* 'sat' se va fi dezvoltat dintr'o construcție ca: *sisto ad fossatum*, 'staui, locuiesc lângă șanț', etc., devenită apoi eliptică (ad) *fossatum*.

Ceva este, de sigur, în această argumentare. Cred, totuși, că n'avem nevoie de asemenea artificii, pentru a înțelege procesul de prefacere a sensului.

Du Cange înregistrează o întreagă serie de *fossata*: de la *fossatum*¹, 'vallum, fossa', până la *fossatum*², 'territorium, ut videtur, certis limitibus quasi fossato circumdatum'.

Nu e *acesta*, în esență, înțelesul primitiv al cuvântului nostru? — Cheia o dă *fossatus*³, 'exercitus, seu potius castra, vallo et fossis circumdata' (*ibid.*; cf. vspan. *fonsato*, vport. *fosado*, „armată“): datele istorice-culturale confirmă, că acest *fossatus* trebuie privit ca termenul intermediar între *fossatum* 'șanț' ('tranșeei'!) și (*f*)*sat*. Caracterul „militar“, războinic, al așezărilor omenești se împletește, în adevăr, pretutindeni, cu cel „civil“, pașnic, — la origine, adesea, pastoral, — și lucrul nu va surprinde prea mult într'o epocă de „armată constructivă“ *verheeren* 'a pustii' (de la *Heer* 'armată') n'a fost totdeauna și exclusiv rostul unei armate, care, cu tot *populari* 'pustiesc', rămâne, în sens pozitiv, un *populus* (cf. *Glotta*, III, pd. 196, 599), un *στρατός* = *στρατός* sau *λαός* (cf. *pâlc*, 'stol, ceată', sl. *polkŭ*, germ. *Fussvolk*, *Kriegsvolk*, etc.) Iar a transforma o locuință provisorie, improvizată în vederea luptei, în una definitivă, statornică, nu e câtuși de puțin un proces nefiresc.

Astfel, mgr. *φοσ(σ)άτρο(ν)*, *φουσάτρον* 'στρατόπεδον' (cf. Du Cange, *Gloss. Graec.*; G. Meyer *Neugr. Stud.*, III, 72) e perfect sinonim cu ngr. *κατοῦνα* 'camp, quartier, cantonnement' (Legrand, *Poèmes historiques en grec vulgaire*, p. 342), care e identic cu *catun(a)* al nostru¹, ca și cu vsl. *κατονηκ* 'παρεμβολή, castra', propriu: 'catonament' (cf. *cantone*), însemnând și: 'locus mulgendis aestate ovibus' (Miklosich), 'Hirtendorf' (v. *Indogerm. Forschungen*,

1) Cf. *cătun*, „locuință de purcarî și pescari“ (Pasculescu, *Lit. pop rom*, p. 329), la Români de Serbia (v. Giuglea-Vâlsan, glosarul): *cătun*, „colibă, bordeiu“; cf. nr. *călive*. — Despre *cătunul* meglenit, v. Papahagi, *Megleno-Români*, I, p. 40 și urm (megl. *clieti*, „cămăruța unde se păstrează haine, lăzi, etc.“, e identic cu *kleti*, *kletišta*, „locuințe de păstori“ în evul mediu; cf. vbug *klet'ŭ*, 'ταμείον, οἰκημα, Gemach, Zelle', etc.: Berneker, pp 517—8). — *Catuna* își numesc „cătunarii“, lăieșii și căldărarii noștri „cortul“ (cf. *șatra*), pentru care există și termenul *șara* (Barbu Constantinescu, *Probe de limba și literatura Țiganilor din România*, p. 38). cf. bulg. *katun*, *katúnin*, „nomadisierender Zigeuner“, *katúnište*, „Zigeunerlager“ (Berneker)

XXXIII, 431 sqq.); astfel, ngr. μετάτο, 'εταιρεία ποιμένων', 'fromagerie' (Legrand, *o. c.*, 349), it. *metato*, log-. campod. *medau*, rom. *mă cunetătesc* (*Rev. critică-literară*, IV, 87: acesta ar cadra totuși cu etymonul *comitatum*, propus de Iannarakis și respins de Legrand, *l. c.*, și G. Meyer, *Neugr. Stud.*, III, 45), etc., au la basă, toate pe lat. *metatum*, termen tehnic pentru 'cartier' militar (cf. *Rheinisches Museum f. Philologie* pe 1915, p. 157), precum fr. *château*, it. *castello*, mlat. *castellum* au la basă pe *castrum*, *castra*, 'lagăr, tabără' (Cf. încă: *-chester*, paralel cu *-wick* = l. *vicus*, din n. de localități engleze; apoi: cech. *kostel*, „Kirche“ = lat. *cas, tellum*: Kretschmer, în „Archiv f. sl. Philologie“, XXVIII, p. 159; sârb. *costol*, în *Costolac* = *Viminacium*; turc.-dobr. *Chiosteli*). Rom. *cetate*, 'place-forte, forteresse', față cu lat. *civitas* (*civis*) și gr. πόλις (πολίτης) față cu ἀκρόπολις (cf. lat. *arx*, germ. *Burg* propr.: „jeder Ort, der Schutz [bergen] gewährt“) sânt tot atât de instructive).

Și lucrul e foarte natural. Același „instinct (conservativ) al proprietății“ și aceeași necesitate a apărării, care fac pe gospodar să-și *ingradească*, să-și înprejmuească cu *gard* adecă, *ograda* sau *curtea* (cf. germ. *umfrieden*, *Friedhof*, 'lat. *cohors*, *hortus*, χορτος): 'ogradă', 'grădină!'), au făcut pe om să-și *ingrădească* și așezările comune (cf. *poarta țarinei* de la satele noastre³): sl.

1) Cf. Jireček, *Gesch. d. Serben*, I, 156 „Das Hirtendorf heisst seit dem 13. Jahrhundert „Katin“, es ist ein Lager, nach der militärischen Terminologie der Byzantiner“ — Un interesant termen de comparație oferă și acele *katama* din Sudul Abisimiei, „des postes ou villages palissadés“, „des habitations de montagne“, de care se vorbește în „Revue Critique“ din 1920, p. 410 (după un studiu al lui H. Dehérain) — Pentru *palissade* însuși (din *pal*, lat. *palus*, „par“), cf. rom. *palancă* (cu „păringă“!), lat. *crebrisuro*, „vallum crebris suris, id est palis, munitum“ (Ennius, ap. Festus, ed. Lindsay, p. 51). — Despre raportul dintre gr. πόλις și lat. *Urbs*, v. studiul lui E. Kornemann, în rev. „Klio“, V, p. 72 și urm.

2) Pentru *Curtea-de-Argeș* (= „Palatul de reședință domnească de pe apa Argeșului,“), cf. *Rușii-de-Vede*, *Vălenii-de-Munte*, etc.

3) Interpretarea ca „loc de percepere a vămu (rut. *caryna*)“, analog *rohatcei*, „barierei“, de la târguri, (Miklosich) e exclusă printr'un *mezokapu*, „poarta câmpului“, copia -i unguerească din Valea Crisului-Negru, unde sânt sate care-o păstrează până azi (v. St. Gyórfy, *Das Ungartum im Tale der Schwarzen Koros*, p. 41 și urm.), cum o păstrează și atâtea sate românești din Ardeal. În cutare localitate, din aceeași regiune crișană, poarta însăși a dispărut, păstrându-se numai numele de odinioară: „Porkolat“ (Gyórfy, *l. c.*). Cf. încă expresiile rom. pop. *a se ingrădi cu cineva*, „a găsi la el sprijin, bunăvoință“, *a face sat cu cineva*, „a se întovarăși, a se înțelege cu dânsul“

grad 'oraș' (cf. *Grădiște*,¹ *Tirgoviște*, „loc unde a fost un oraș“, *Seluște*, „loc unde a fost un sat“, megl. *Cătuniști* „loc unde a fost odată cătun“, *Băciliști*, „loc unde a fost târlă, băcie“: *Papahagi, Megleno-Românii*, II, 38), rus. *gorod* (cf. *gorodiște*, rom. *Horodiște*) sânt — cu toată împotrivirea lui Jagić — același cuvânt cu rom. *gard*² (v. Hasdeu, *Etym. Magn.*, III, col. 2801; cf. vr. „*grădișul cetății*“ din *Diichiti*, ed. Iorga, p. 99, de fapt: *îngrăditura*, fr. *enclos*, lat. *pomerium*, „încinta“), *grădina* (cf. megl. *Gardiñia*), germ. *Garten*, întocmai precum celt. *dunum* 'oraș' (cf. *Noviodunum*, „Târgu-Noi“³) și engl. *town*, idem (cf. *Newton Newtown*, „Târgu-Noi“), sânt același cuvânt cu germ. *Zaun* 'gard' (v. Schrader, *o. c.*, p. 38), cf. danes. *Kirkegaard* și *Kjöbenhavn* (-havn, -haga, fr. *haie*: *La Haie*). Lat. *forum* însuși nu înseamnă originar, alta decât 'umfriedigender Raum': de la *forus*, 'Planke' (Walde, *Indogerm. Forschungen*, XXXIX, p. 74).

Despre lat. *oppidum* ne învață însuși Caesar: „*Oppidum autem Britanni vocant, cum silvas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis hostium vitandae causa convenire consuerunt*“ (*De bello Gallico*, V, 21); iar Varro (*De lingua Latina*, V, 32): „*Oppida condebant in Latio etrusco ritu multo, id est iunctis bobus, tauro et vacca, interiore aratro circumagebant sulcum (hoc faciebant religionis causa die auspicato), ut fossa et muro essent muniti, Terram unde exsculpserant 'fossam' vocabant et introrsum factam 'murum'*“.

Dar, cu acestea, ne-am întors — *ad fossatum* Cetitorul s'a lămurit, sperăm, asupra tranziției lui *fossatum* de la înțelesul de 'șanț, tranșee', la acela de (*f*)*sat*.

1) Un sens special al cuvântului *grădiște* e acela de *popine*, „urme rămase în bălți din terasele inferioare dunărene, îngropate supt sedimente“ (v. *Analele Dobrogei*, I, p. 597; cf. *Dicț. Acad.*, s. v. — *Pogârzie* din rev. „Ion Creangă“, VII, 203 *pograzie*, *podgrăziă · *podgrad*, „suburbie, varoș“.

2) Slav. *grad*, *gard* însuși ar reprezenta pe vgerm *gardas*, got. *gards* (cf. *garto*), „Einfr edung, Saalbau“ (cf. *sala*, fr. *terre de sale*: *Wilsler. Die Germanen*, II, 329), „Hofraum (ograda), Baumgarten (grădină) und Holzzaun (gard)“, obiceiul de a întemeia sate din case izolate prin ogrăzi apare ca specific german la Tacit (*Germania*, 16 „vicos locant non in no trum morem connexis et cohaerentibus aedificiis [*συνοικισμός*]“: suam qu.sque comum spatia circumdat. „). Cf. însa *Tucidide*, I, 10, 2.

3) Cf. și W. Meyer-Lubke, *Die Dunum-Namen*, în „*Zeitschr. f. fr. Spr. u. Litteratur*“, XLV (191c), p. 350 și urm.

Etymonul lat. *fossatum* ni se pare, de fapt, preferabil rivalului său *satus*: tot atât de potrivit ca înțeles fundamental (chiar sensul de 'ar, cultiv' nu lipsește lat. *foedere* !), perfect clar ca evoluție semantică (dacă *grad* 'oraș', lit.: 'loc încunjurat cu gard' a putut fi numit după *gardul* împrejmuitor, de ce nu s'ar fi putut numi și *fsat*, 'sat', după *fossatum*, 'șanțul încunjurător'?), formal, el are netăgăduitul avantajiu de a explica varianta arhaică *fsat*, fără a trebui să recurgem la mijlocirea alb. *fšát* și, cu atât mai puțin, la ipotesa, neverosimilă, a unei duble proveniențe

V.

Elemente latine.

Aret.

Expresia *în aretul vântului* = *obviam vento, vor dem Wind* (Lex. Bud.), ca și poziția accentului: *ăret* (cf. Hasdeu și Tiktin, ad voc.), trimite la lat. *halitus, -m* (sc. venti), lit. „suflarea (vântului)“.

La cele spuse altă dată în acest sens („Arhiva“ din Iași, XX, 528), adăugim acum: lat. *halitus* s. *alitum* = *aura venti* (Thes. gloss emend., I, 511), it. *alito di vento*, idem (Tommasèo), cors. *alitu, alda* (dell'aria), „alito, spiro, soffia“ (Faluccci)

Dintre explicațiile mai recente, aceea a lui Auerbach (în „Anuarul“ Weigand pe 1913, p. 212) reinvie pe *erectum*, iar a lui Viciu propune, din parte-i, pe sicil. *arretu*, „arrerî, arrè, addietro“ (*Limba româna poporana și dialectul sicilian*, p. 79).

Berc.

Înțelesul de „scurt de coadă“ (cf. recitativul copilăresc: „melc, melc, *codobelc*“ = **codoberc*, după: *codolat, codalb, codo-roș, codobatura*; mr. *scurtabec* = **scurtaberc* ? v. Dalametra) concordă foarte bine cu lat. *brevis* (*brevi coda*), iar, supt raportul formal, dintr'un lat. **brevicus* (cf. *breviculus*) am putea avea rom. *berc* (pro **brec*), după cum dintr'un lat. **scrobula* avem *scorbura* (pro **scrobură*).